

Danuta Urbaniak-Zajac, Ewa Kos,
Badania jakościowe w pedagogice
– wywiad narracyjny i obiektywna hermeneutyka,
Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, ss. 304

W publikacjach naukowych rzadko ich autorzy przedstawiają swoje uwikłanie biograficzne w uprawianie badań i preferencje metodologiczne z tego wynikające. Jednak podanie istotnych faktów na ten temat zasadniczo pogłębia rozumienie intencji danego autora oraz potwierdza jego dojrzałość metodologiczną i powinno być – moim zdaniem – standardem we wszystkich opracowaniach badawczych. Z taką swoistą „autoetnografią” mamy do czynienia w recenzowanej publikacji. Danuta Urbaniak-Zajac przedstawia kluczowe momenty ze swojej biografii naukowej, które zdecydowały o kolejnych zmianach jej myślenia o badaniach jakościowych pod wpływem nowych, otwierających lektur i doświadczeń. Taki zabieg pozwala lepiej odczytywać i interpretować zaprezentowaną wykładnię metodologii i metodyki pedagogicznych badań jakościowych. Autorka ta przyznaje się, iż była socjalizowana pierwotnie w paradygmacie pozytywistycznym badań pedagogicznych, a następnie „resocjalizowana” – jak to określa – w niemieckich tradycjach uprawiania badań jakościowych, a całkiem niedawno bliżej poznała najnowsze nurty metodologii jakościowych wykorzystywanych na świecie na podstawie polskiego tłumaczenia amerykańskiego podręcznika pod redakcją Normana K. Denzina i Yvonne S. Lincoln [2009] oraz antologii przekładów na temat badań w działaniu pod redakcją H. Červinkovej i B. D. Gołębniak [2010]. Te różne perspektywy przyczyniły się niewątpliwie do wypracowania i przekonującego uzasadnienia zaprezentowanej w recenzowanej książce autorskiej wykładni istoty „nowych” badań jakościowych, lokujących się pomiędzy paradygmatem pozytywistycznym a interpretatywnym

z udaną próbą wykreowania hybrydy synergicznie łączącej w ich metodyczności niezbędne procedury i twórczą emergencją. Podobne stanowisko w odniesieniu do metodologii i metodyki współczesnych badań historycznych przyjęła w swojej publikacji Ewa Domańska [2012], poddając konstruktywnej krytyce zarówno nastawienia pozytywistyczne jak i antypozytywistyczne, wykorzystując ich elementy w odpowiednio zweryfikowanej postaci do poszukiwania zrównoważonej wykładni naukowości i badań naukowych w humanistyce współczesnej.

Recenzowany podręcznik akademicki napisany został przez dwie autorki: Danutę Urbaniak-Zajęc - kierownika Zakładu Metod Badań Jakościowych w Katedrze Badań Edukacyjnych Uniwersytetu Łódzkiego, pedagoga społecznego uprawiającego badania jakościowe i metodologa jakościowych badań pedagogicznych, oraz Ewę Kos – jej uczennicę, doktorantkę w tejże Katedrze. Zasadniczo książka składa się z trzech części – ściśle odpowiadających jej tytułowi i podtytułowi. Wprowadzenie i rozdział pierwszy autorstwa D. Urbaniak-Zajęc to krytyczna „podróż po labiryncie” badań jakościowych, ze szczególnym uwzględnieniem przeglądu i konfrontacji zróżnicowanych stanowisk autorów polskich podręczników z zakresu metodologii badań pedagogicznych/edukacyjnych na temat swoistości i wartości naukowej badań jakościowych w pedagogice. Dodać tu należy, że metaforę „labiryntu” autorka zapożyczyła z opracowania Barbary Smolińskiej-Theiss i Wiesława Theissa [2010]. Drugi i trzeci rozdział, napisany przez E. Kos, dotyczy metody wywiadu narracyjnego według Fritza Schützego. Pierwszy z nich zawiera przedstawienie istoty i metodyki takich badań, a drugi to przykład interpretacji wybranej narracji z wykorzystaniem tej metody, na podstawie transkrypcji jednego z wywiadów przeprowadzonych przez autorkę w ramach pracy doktorskiej na temat doświadczeń biograficznych kobiet, które odniosły sukces zawodowy. Z kolei czwarty i piąty rozdział, przygotowany przez D. Urbaniak-Zajęc, poświęcony został metodologii i metodyce obiektywnej hermeneutyki według koncepcji Ulricha Oevermanna, w analogicznym podziale treści - od przedstawienia jej istoty, założeń, reguł etc. do zaprezentowania przykładu jej empirycznego zastosowania zaczerpniętego z badań własnych autorki nad obrazem zawodu pedagoga kształtującym się u studentów pedagogiki. Zauważyć w tym miejscu należy, że w środowisku pracowników Katedry Badań Edukacyjnych UŁ, z wydatnym udziałem D. Urbaniak-Zajęc, w 2001 roku powstała ważna publikacja

na temat jakościowych orientacji w badaniach pedagogicznych, w której znalazły się zarówno teksty autorów polskich i niemieckich dotyczące ogólnej metodologii badań jakościowych, jak i istoty oraz metodyki wykorzystania w nich wywiadu narracyjnego według koncepcji F. Schützego oraz obiektywnej hermeneutyki według koncepcji U. Oevermanna [Piekarski, Urbaniak-Zajac (red.) 2001]. Obecna publikacja stanowi cenne rozwinięcie wcześniejszych analiz i wzbogacenie ich o sugestywne, instruktywne egzemplifikacje, pozwalające lepiej zrozumieć zawiłości obu metod i w konsekwencji efektywnie wykorzystać je w praktyce badawczej.

D. Urbaniak-Zajac przedstawia - zawoalowaną ale jednoznaczną - krytykę metodologii badań ilościowych osadzonej w paradygmacie pozytywistycznym, jednocześnie zwracając uwagę na szkodliwość zawężonego rozumienia metodologii wyłącznie w kategoriach techniczno-warsztatowych i z pominięciem niezbędnego we wszelkich badaniach społecznych przyjęcia określonych założeń ontologicznych i epistemologicznych związanych z wybraną koncepcją człowieka i jego świata. Słusznie i odważnie stwierdza, że w tym paradygmacie następuje dostosowanie rzeczywistości społecznej do możliwości metody badawczej [s. 38-39]. Mimo swojego krytycznego stanowiska, zauważa pewien potencjał poznawczy paradygmatu pozytywistycznego i opowiada się za komplementarnością badań ilościowych i jakościowych w pedagogice, ale za każdym razem uzasadnianą swoistością konkretnego projektu badawczego i nieprzyjmowaną w sposób mechanistyczny.

Niezwykle istotne jest wyeksponowanie przez D. Urbaniak-Zajac konieczności rozumienia metodologii nie jako metodyki praktyki badawczej, ale jako zbiorze koherentnych aksjomatów, osadzonym w określonym paradygmacie czy modelu, nastawionych na zapewnienie adekwatności zastosowanej metody badawczej w stosunku do swoistości przedmiotu badań. W tym kontekście autorka przywołuje paradygmat interpretatywny nauk społecznych i paradygmat humanistyczny w pedagogice (paradygmat pedagogiki zorientowanej humanistycznie) oraz wskazuje na filozoficzne uzasadnienia stosowania w ich ramach badań jakościowych w pedagogice współczesnej. Podkreślić wypada, że metodologiczna zasada adekwatności dotyczy wszelkich badań empirycznych (ilościowych i jakościowych), a pogłębiona świadomość metodologiczna badaczy

prowadzić ma do dobrego rozeznania pomiędzy założeniami paradygmatycznymi a kardynalnymi błędami metodologicznymi.

Szczególną wartość recenzowanej publikacji dostrzegam także w zakreśleniu przez D. Urbaniak-Zajęc zarysu mapy aspektów różnicujących stanowiska współczesnych badaczy i metodologów jakościowych, między innymi w zakresie podstaw filozoficznych, sposobu rozumienia metodyczności, statusu gromadzonych danych czy celów badania. Listę tę można poszerzyć o szereg kolejnych czynników, na przykład: wykładnia naukowości, rola badacza i badanych, formuła opracowania badawczego, dobór kryteriów oceny ich jakości. Szkoda, że ten fragment nie został szerzej rozwinięty przez autorkę, ale może wymaga to osobnej obszernej publikacji przygotowanej przez różnych autorów, reprezentujących różne wykładnie współczesnych metodologii badań jakościowych.

Głównym celem opracowania tej monografii było w intencji obu autorek szczegółowe wyłożenie i zaprezentowanie na przykładach swoistej metodyczności współczesnych badań jakościowych oraz przekonanie czytelnika do stosowania przedstawionego podejścia w realizowanych współcześnie pedagogicznych projektach badawczych. Wydaje się, że cel ten został w pełni osiągnięty. Metodyczność badań jakościowych w wykładni D. Urbaniak-Zajęc i E. Kos to hybryda i swoista dialektyka rygoru, zaczerpniętego z modelu pozytywistycznego, i sztuki, charakterystycznej dla paradygmatu interpretatywnego, procedur i emergencji, ujęcia obiektywistycznego i konstruktywistycznego, nastawienia idiograficznego i nomotetycznego, studium przypadku i generalizacji, standaryzacji i intuicji, formalizacji i refleksyjności etc. E. Kos słusznie zauważa, że w polskich publikacjach z zakresu badań jakościowych rzadko szczegółowo opisuje się zastosowaną procedurę badawczą, a to z pewnością pozwoliłoby na lepsze rozumienie prowadzonych interpretacji uzyskanych wyników. Opowiadając się za ścisłą metodycznością wywiadu narracyjnego, jednocześnie stwierdza, że badanie jakościowe to „indywidualna praktyka badacza, której sens wyznaczany jest każdorazowo w kontekście sformułowanego przedmiotu badań, jak i specyfiki materiału badawczego” [s. 119]. D. Urbaniak-Zajęc dodaje: „Błędem jest dogmatyczne trzymanie się zaleceń metody. Żadna metoda nie działa samoczynnie – najlepsza metoda nie zastąpi myślenia” [s. 220]. Jest to szczególnie istotne w kontekście wyzwania Wilhelma Dilthey’a do poszukiwania adekwatnych metod

poznania humanistycznego w celu uchwycenia swoistości i niepowtarzalności świata społecznego.

D. Urbaniak-Zajac, powołując się na Uwe Flicka, powtarza upraszczającą konstatację, jakoby amerykańscy badacze jakościowi traktowali kwestię metodyczności jako drugorzędną, a z kolei jakościowi badacze niemieccy w znacznie większym stopniu koncentrowali się na procedurach [s. 220]. Tezie tej stanowczo przeczy – amerykański przecież – wynalazek metodologii teorii ugruntowanej jako najbardziej zaawansowanej pod względem uściśleń metodycznych postaci badań jakościowych. Barney G. Glaser i Anselm L. Strauss w 1965 roku intuicyjnie zastosowali swoje nowatorskie podejście w projekcie badawczym poświęconym fenomenowi umierania, aby dwa lata później opisać je pod nazwą teorii ugruntowanej [zob. Glaser, Strauss 2009]. Metodologia ta następnie była intensywnie rozwijana – również przede wszystkim na gruncie amerykańskim – zarówno przez jej twórców jak i ich uczniów, od pewnego momentu w permanentnym sporze właśnie o istotę jej metodyczności. Ta krytyczno-konstruktywna polemika doprowadziła do wykształcenia się wielu odmian metodologii teorii ugruntowanej - od neopozytywistycznej ścisłości procedur do konstruktywistycznej twórczej emergencji [zob. Gorzko 2008]. Wydaje się zatem, że to nie uwarunkowania geograficzno-kulturowe decydują o zróżnicowaniu metodyki współczesnych badań jakościowych, ale stanowiska określonych szkół, ośrodków czy nawet pojedynczych badaczy, niezależnie od ich narodowych czy państwowych proveniencji.

D. Urbaniak-Zajac przekonuje także, że w Polsce dotąd nie nastąpił „przełom jakościowy” w badaniach empirycznych nauk społecznych porównywalny do tego, jaki dokonał się w krajach Europy Zachodniej i Stanach Zjednoczonych Ameryki w latach 60. i 70. XX wieku. Oczywiście w tym sensie i zakresie rzeczywiście nie nastąpił, gdyż nastąpić nie mógł ze względów politycznych. Jednak od początku lat 90. XX wieku postępuje coraz intensywniej proces nadrabiania zapóźnień w recepcji i stosowaniu różnych metodologii jakościowych w rodzimych naukach społecznych. Wydaje mi się jednak, że dziś można mówić o pewnym przełomie w pedagogice polskiej, polegającym na - prawie powszechnym - uznaniu naukowej równoważności badań ilościowych i jakościowych, o czym świadczyć może między innymi podręcznik Krzysztofa Rubachy napisany właśnie w tym duchu [2008] oraz

coraz częstsze awanse naukowe młodych badaczy na podstawie dojrzałych metodologicznie rozpraw opartych wyłącznie na badaniach jakościowych.

Recenzowana publikacja wpisuje się w ten projakościowy trend, a jej autorki słusznie podkreślają archaiczność i jałowość tradycyjnego sporu między badaczami ilościowymi i jakościowymi. Kierują myślenie Czytelnika na inne polemiki – toczone od dawna w różnych krajach - pomiędzy samymi badaczami jakościowymi. Historia badań jakościowych na świecie pokazuje, że takie spory wpływają konstruktywnie na wzbogacanie „kalejdoskopu” metodologii jakościowych i pogłębianie świadomości metodologicznej badaczy jakościowych. W tym kontekście ważnym zadaniem staje się podejmowanie prób „mapowania” polskich badań jakościowych w różnych zakresach (tematycznych, paradygmatycznych, metodycznych etc.), zarówno w pedagogice, jak i w transdyscyplinarnej perspektywie nauk społecznych. Z całą pewnością recenzowana książka może być dobrą inspiracją do takiego meta-badania „labiryntu” badań jakościowych w ich rodzimym wydaniu, na tle tendencji światowych.

Bibliografia

- Červinková H., Gołębnik B. D. (red.), 2010, *Badania w działaniu. Pedagogika i antropologia zaangażowane*, Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Denzin N. K., Lincoln Y. S. (red.), 2009, *Metody badań jakościowych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Domańska E., 2012, *Historia egzystencjalna. Krytyczne studium narratywizmu i humanistyki zaangażowanej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Glaser B. G., Strauss A. L., 2009, *Odkrywanie teorii ugruntowanej. Strategie badania jakościowego*, Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- Gorzko M., 2008, *Procedury i emergencja. O metodologii klasycznych odmian teorii ugruntowanej*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Rubacha K., 2008, *Metodologia badań nad edukacją*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.

Smolińska-Theiss B., Theiss W., 2010, *Badania jakościowe – przewodnik po labiryncie*, [w:] Palka S. (red.), *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Urbaniak-Zajac D., Piekarski J. (red.), 2001, *Jakościowe orientacje w badaniach pedagogicznych: studia i materiały*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Dariusz Kubinowski
Uniwersytet Szczeciński